

АНТОНЮК М. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКА ОРІЄНТАЦІЙНА МЕТАФОРА (на прикладі опозиції “ВЕРХ – НИЗ”)

Статтю присвячено аналізу функціонування орієнтаційної метафори в давньоанглійській мові на прикладі випадків реалізації опозиції “верх-низ” як найхарактернішого для цього різновиду метафори протиставлення. Виокремлено низку базових метафор, якими представлено згадану вище опозицію, а також фізичну та соціальну основи кожної з цих метафор.

Ключові слова: метафора, когнітивна метафора, орієнтаційна метафора, концептуалізація.

Статья посвящена анализу функционирования ориентационной метафоры в древнеанглийском языке на примере случаев реализации оппозиции “верх-низ” как наиболее характерного для этой разновидности метафоры противопоставления. Выделен ряд базовых метафор, которыми представлено упомянутую выше оппозицию, а также физическую и социальную основы каждой из этих метафор.

Ключевые слова: метафора, когнитивная метафора, ориентационная метафора, концептуализация.

The article analyzes the functioning of orientational metaphors in Old English based on the realization of the “up-down” opposition which is the most typical of this kind of metaphor. A number of base metaphors was differentiated which represent the above-mentioned opposition, as well as their physical and social bases of each of these metaphors.

Keywords: metaphor, cognitive metaphor, orientational metaphor, conceptualization.

Актуальність дослідження зумовлено необхідністю встановлення ролі давньоанглійської орієнтаційної метафори як засобу концептуалізації абстрактних понять.

Мета дослідження – розкрити особливості реалізації протиставлення “верх-низ” у давньоанглійській мові. Поставлена мета зумовила виконання автором таких завдань: 1) виокремити базові метафори, які представляють опозицію “верх-низ” у давньоанглійській мові; і 2) визначити чинники, які обумовили ці базові метафори (а саме їхню фізичну та соціальну основи).

Предметом дослідження є закономірності функціонування орієнтаційної метафори в давньоанглійській мові. **Об’єкт** дослідження – давньоанглійські метафоричні конструкції, які реалізують опозицію “верх-низ”. **Матеріалом** дослідження є 12 давньоанглійських поетичних і прозових текстів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше здійснено детальний аналіз давньоанглійської орієнтаційної

метафори і встановлено базові метафори, що репрезентують опозицію “верх-низ”.

Власне, термін “орієнтаційна метафора” введено Дж. Лакоффом і М. Джонсоном [1]. Надалі це поняття докладніше аналізується в роботах Т. С. Мосенцевої [2], В. Б. Кашкіна, Д. Г. Шаталова [3], І. О. Андрєєвої [4] та інших лінгвістів.

За Дж. Лакоффом і М. Джонсоном, у випадку орієнтаційної метафори “є організація цілої системи понять за взірцем деякої іншої системи. Подібні випадки ми назвем орієнтаційними метафорами, оскільки більшість подібних понять пов’язано із просторовою орієнтацією, з протиставленнями типу “верх – низ”, “всередині – ззовні”, “перед – зад”, “глибокий – мілкий”, “центральний – периферійний” ... Орієнтаційні метафори надають поняттю просторову орієнтацію” [1:396]. Згідно цього підходу, система метафоричних понять виконує функцію структурування дійсності на основі актуалізації базових просторових схем [2:90].

Базове протиставлення “верх-низ” має розгалужену структуру та прямо пов’язане з міфологічними та релігійними уявленнями про світ. Вона є ключовою у низці культур (див. [5; 6]), оскільки “просторові координати осмислюються як високе чи низьке в людині, ... прояви благородного начала позначаються прикметником “високий” ..., недобрі задуми позначаються як низькі ..., верх сприймається як кульмінація певного (зазвичай приємного) стану ..., а низ – як символічний простір “гріхопадіння” [7].

Ця опозиція представлена низкою базових метафор, які не є спонтанними, а спираються на фізичний і культурний досвід носіїв.

1) ЗДОРОВ'Я ТА ЖИТТЯ – ЗВЕРХУ, ХВОРОБА ТА СМЕРТЬ – ЗНИЗУ.

Значення “отримати життя” та “народитися” отримують такі дієслова:

– да. *árisan* “підніматися” (*þe drihten god of deaðe aras* [16:514] “the Lord God rose from death” [17:514]; *of þam leodfruman brad folc cumað, bregowearða fela rofe arisað, rices hyrdas* [18: 2334] “from him shall spring a mighty people and many a valiant leader” [19:2334];

– похідне від да. *wæcnan* “прокинутися” дієслово *onwæcnan* (*þu fram minre dohtor, drihten, onwoce* [16:437] “of my daughter wast Thou born, O Lord” [17:437]).

Протилежне значення “вмерти (на полі бою)” отримують дієслова, які позначають рух униз: *feallan* “fall” (*fæge feollan* [20:12] “fated fell” [21:12]; *féoll on féðan* “he fell among the foot-troop” [22:2920]; *feallan sceolon hæpene æt hilde* [23:54] “fall shall you heathen in battle” [24:54]), *hréosan* “fall, rush” (*hie on gebyrd hruron gære wunde* “they fell, in accordance with Fate, wounded by spear” [22:1073]); *ge-dréosan* “fall” (*oft æt hilde gedréas ... secg æfter óðrum* “often in battle fell ... one warrior after another” [25:4]).

Акт поклону як негативного поняття зумовив появу цього значення в семантичній структурі да. *cringan* зі значеннями “згинатися” та “поступатися, падати” (*Garulf gecrang* [26:31] “Garulf ... gave his life” [27:31]; *fæge crungon* [28:482] “the doomed men died” [29:482]). У сучасній англійській мові дієслово *cringe* “наїжачитися” має переносне значення “плазувати”.

Ця базова метафора зачіпає також й іменникову метафору: у значенні “смерть” часто вживаються іменники *fyll* (значення цього іменника “death in battle” наведено в [30:343]) і *hryre* “падіння” (*fyll cuninges* “the fall of the king” [20:2913]; *hordwearda hryre* [28:35] “the fall of their princes” [29:35] тощо).

Подібним чином негативне значення отримують і евфемістичні прикметники зі значеннями “поранений” і “мертвий”. Приклади *ellen-síoc* “strength-sick”, *heapo-blác* “battle-pale”, *heaðo-síoc* “battle-sick” (евфемістичні конструкції, вжиті замість прикметника *wund* “поранений”) демонструють, що поранений воїн у свідомості англосаксів зазвичай асоціювався із хворою, блідою людиною (*funde ða on bedde blacne licgan his goldgifan* [31:278] “then he found lying pale on the fair pillows his gold-giver” [32:278]). Евфемізмами також є прикметники *fyl-wérig* “fall-weary”, *gúð-wérig* “war-weary”, у яких мертвого воїна також порівняно зі стомленою, хворою людиною.

Вживання евфемістичних конструкцій, пов’язаних із цією базовою метафорою, не є випадковим, позаяк стверджується, що “практично всі мови мають певні евфемізми для позначення смерті чи факту, що хто-небудь помер” [15:576]; хворобу та смерть людини Л. П. Крисін вважає універсальною сферою евфемізації [8]. Одним із джерел евфемічних виразів, механізм яких “полягає в утриманні адресата від повної інтерпретації висловлення ... за рахунок створення когнітивного ефекту концептуального “затемнення” або “дефокусації” небажаних референтів” [9:49], наряду з метонімією та

перифразою, є метафора. А. П. Чудинов окремо виділяє евфемістичну метафору, яка “допомагає передати інформацію, яку автор із тих чи інших причин не вважає доцільним позначити за допомогою безпосередніх номінацій” [10], А. А. Путін говорить про “злиття двох тенденцій ... : евфемізації мови та її метафоризації” [11:82].

Слідом за У. Негі та Дж. Лакоффом і М. Джонсоном, можна виділити фізичну основу цієї метафори: серйозна хвороба змушує людину лежати, а мертва людина падає вниз (тут і надалі фізична основа цитуватиметься згідно розділу 4 [1]).

2) ВОЛОДІННЯ ВЛАДОЮ ТА СИЛОЮ – ЗВЕРХУ, ПІДКОРЕННЯ ВЛАДІ ТА СИЛІ – ЗНИЗУ.

Яскравим прикладом такого переносу є дієслово “*búgan*”, яке вжито в “Беовульфі” як у своєму прямому значенні “нахилитися, вклонитися”, так і в переносному значенні “поступитися (*нід час бою*), втекти (*з поля бою*)”:

eéodon mid ofer mægene þæt se byrnwiga búgan sceolde “it happened in courage with over-strength, that the mailed-warrior had to bow down” [22:2918] (вихідне слово із прямим значенням “нахилитися”);

ac hý on holt bugon ealdre burgan “but they sunk to the forest, to protect life” [22:2599] (слово із метафоричним значенням “втекти, поступившись у битві”).

Проміжним поняттям цього метафоричного переносу є акт поклону, що асоціюється з певним приниженням. Фізична основа метафори така: фізичні розміри зазвичай корелюються з фізичною силою, а переможець у боротьбі зазвичай займає положення зверху. Можна виділити й соціальну основу цієї метафори: володіння більшою фізичною силою було важливим для архаїчного германського суспільства.

Пов’язаною з цією метафорою є метафора **ВОЛОДІННЯ ВЛАДОЮ ТА СИЛОЮ – У ЦЕНТРІ, ПІДКОРЕННЯ ВЛАДІ ТА СИЛІ – НА ПЕРИФЕРІЇ**, яка репрезентує опозицію “З ЦЕНТРА – У БІК”. Переосмислення зазнали лексеми *losian* “escape” (*losað lifigende “escapes alive”* [22:2065]), *fleogan* “fly” (*þæt he nolde fleogan fotmæl landes* [23:275] “that he would not flee a foot's ground” [24:275]) і *ofer-fléon* “flee” (*nelle ic beorges weard oferfléon fôtes trem “nor will I from the barrow's guard flee a pace”* [22:2525]). Так, як стверджує

Б. В. Голованов, “вже в давньоанглійській мові об’єм значення дієслова *fleogan* виходить за межі основного номінативного” [12:4] (серед інших розглядається його значення “рятуватися втечею”).

Фізична основа цієї метафори така: переможець займає центральне положення, стає центром уваги, а переможений рятується втечею.

Ці дві групи Т. О. Шваб об’єднує в термінал “нереалізація мети (поразка / смерть)”, який заповнюється в тому числі й дієслівними номінаціями із загальним значенням “вбивати”, “знищувати”, “падати” з долученням механізму метафоричного переосмислення, “причому досить часто носієм загибелі виступає не власне ворог, а смерть, яка “забирає” воїна, а він, відповідно, “віддає”, “жертвує” життя ...: цей феномен можна пояснити специфікою міфологічного світогляду англосаксів” [13:112–113].

3) СВІДОМЕ – ЗВЕРХУ, НЕСВІДОМЕ – ЗНИЗУ.

Під час реалізації цієї метафори в семантичній структурі дієслів зміни значення як такої практично немає; значення лише стає переносним і більш абстрактним. Так, дієслово *wæcnan* “прокинутися” отримує переносні значення “розпочатися” (*þæt se ecghete áþumswéoran æfter wælniðe wæcnan scolde* “that the furious edge-malice of son-in-law and father-in-law, arising from deadly enmity would inevitably awaken” [22:84]) і “розпочати” (*þanon ongéomor wóc hæledum tó helpe* “then, exceedingly sad, he arose a help to heroes” [22:1963]). Аналогічно значення “піднятися” отримав похідний від цього дієслова предикат *onwæcnan* (*ac onwacnigeað nu, wigend mine* [26:10] “but rouse yourself now, my warriors” [27:10]). Подібного переосмислення зазнало й дієслово *weccan* “розбудити” (*wigbealu weccan* “to awaken war-horror” [22:2049]), яке також отримує переносне значення “надихнути” (*ongunnon þá on beorge baélfýra maést wigend weccan* “then began on the barrow the greatest bale-fire, the warriors to kindle” [22:3145]), а також похідний від нього предикат *tó-weccan*, у семантиці якого з’являється значення “спричинити, викликати” (*hú ðá folc mid him faéhðe tówehton* “how the folk between themawoke a feud” [22:2949]). Образністю відзначаються значення да. *árisan* “підніматися, повстати тощо”: *Áris, ríces weard* “Arise, O guardian of the kingdom” [22:1392].

Як бачимо, ці ж предикати зазнають переосмислення внаслідок функціонування базової метафори СВІДОМЕ – ЗВЕРХУ,

НЕСВІДОМЕ – ЗНИЗУ; необхідне значення при цьому реалізується в контексті. Сюди ж віднесемо часті випадки вживання дієслова *swefan* “спати” у значенні “бути мертвим” (*oððe hér áer swefan “or here sleep in death before”* [25:31]), а дієслова *(a)swebban/sweffan* “приспати” – у значенні “вбити” (*forþan ic hine sweorde swebban nelle “therefore him with my sword I shall not slay”* [22:678]; *sweordum aswefede* [20:30] “*put to sleep with the sword*” [21:30]).

Фізична основа цієї метафори така: людина та більшість ссавців сплять лежачи, а, прокинувшись, встають. Наявність переносних значень “піднятися (повстати тощо); викликати” наштовхує на думку про соціальну основу метафори: у суспільстві англо-саксів пасивна поведінка була негативним явищем, а активна – навпаки.

4) ВЛАДА – ЗВЕРХУ, БЕЗВЛАДДЯ – ЗНИЗУ.

За допомогою цієї метафори підкреслюється відповідний соціальний стан людини: особа може бути благородного походження від народження (*heanne ne ricne* [30:234] “*neither the high born*” [31:234]; часто зустрічаються звороти на кшталт *héah Healfdene “high Half-Dane”* [22:57] або *héahcyninges “high king”* [22:1038]) або досягти високого статусу своїми вчинками (*ond unc on heofonum heahþungene beon* [33:159] “*and be of high distinction in heaven*” [34:159]).

З іншого боку, свій статус можна втратити (пор. з укр. “скинути з трону тощо”): *þæt se folctoga findan sceolde earfoðsiðas for his ofermedlan* [35:655] “*that the king would suffer downfall for his pride*” [36:655].

Соціальна та фізична основа цієї метафори очевидна й актуальна і в наш час: влада корелюється із соціальним пануванням, яке метафорично розташовано зверху.

5) Загалом, можна говорити про базову для всіх цих типів метафору **ДОБРЕ – ЗВЕРХУ, ПОГАНЕ – ЗНИЗУ**, яку, окрім вищезазначених лексем із значенням переваги, можуть репрезентувати деривативні утворення, створенні за допомогою префікса, які детальніше розглянуто нижче: *hé þe æt sunde oferflát “he got the better of you on the sea”* [22:526].

Фізична та соціальна основа цієї загальної метафори така: щастя, здоров’я, життя і панування, тобто позитивні цінності, які характеризують благо для людини, метафорично розташовано

зверху, у той час як негаразди, хвороби, смерть, підкорення й інші негативні цінності – знизу.

Усі ці типи метафори взаємоузгоджено між собою. Так, метафора “ДОБРЕ – ЗВЕРХУ” задає орієнтацію для загального стану благополуччя, причому ця орієнтація узгоджена з окремими випадками на зразок “здоров’я зверху”, “життя зверху”, “влада зверху”. Метафору “Високий статус зверху” узгоджено з метафорою “Влада зверху” тощо.

Перспективи дослідження. Перспективу подальшого дослідження ми вбачаємо у більш детальному аналізі опозиції “ВЕРХ – НИЗ” з виокремленням додаткових базових метафор. Крім того, доцільним видається виокремлення інших опозицій, характерних для давньоанглійської орієнтаційної метафори.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Лакофф Дж.* Метафори, котрими ми живем / Д. Лакофф, М. Джонсон; [пер. с англ. Н. В. Перцова] // Теория метафоры: сб. пер. / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; пер. под. общ. ред. Нины Давидовны Арутюновой, Марины Андреевны Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387–415.
2. *Мосенцева Т. С.* Симулятивность и интертекстуальность в пространственной метафорике : дис. на соискание науч. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.04 “Философская антропология, философия культуры” / Татьяна Сергеевна Мосенцева ; Харьковск. нац. ун-т им. В. Н. Каразина. – Харьков, 2002. – 175 с.
3. *Кашкин В. Б., Шаталов Д. Г.* Метафора как средство активного познания / Вячеслав Борисович Кашкин, Дмитрий Геннадьевич Шаталов // Язык, коммуникация и социальная среда. – Воронеж : ВГУ, 2006. – С. 94–102.
4. *Андреева И. А.* Метаморфизация концепта “WAY” средствами идиоматики в современном англоязычном художественном дискурсе / И. А. Андреева // Вісник СумДУ. – № 11 (95), т. 2 – С. 5–10.
5. *Брагина Н. Г.* Фрагмент лингвокультурологического лексикона (базовые понятия) / Наталья Георгиевна Брагина // Фразеология в контексте культуры / отв. ред. В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 131–138.
6. *Sprunger D. A.* Wild Folk and Lunatics in Medieval Romance / David A. Sprunger // A Medieval World of Nature. A Book of Essays. / ed. by J. E. Salisbury. – New York and London: Garland Publishing, Inc., 1993. – P. 145–163.
7. *Телия В. Н.* Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира [Электронный ресурс] / Вероника Николаевна Телия // Режим доступа : http://e-lingvo.net/linguistica/files/jz_metaph1.zip.
8. *Крысин Л. П.* Эвфемизмы в современной русской речи [Электронный ресурс] / Леонид Петрович Крысин // Русистика. – Берлин, 1994. – № 1-2. – С. 28–49. – Режим доступа : http://e-lingvo.net/linguistica/files/st/ln_krysin-94.zip.
9. *Розмаріца І. О.* Лінгвокогнітивні особливості комунікації у сфері екології (на матеріалі сучасної англійської мови) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Ірина Олександрівна Розмаріца ; Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2003. – 211 с.
10. *Чудинов А. П.* Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000) [Электронный ресурс] / Анатолий Прокопьевич Чудинов. – Екатеринбург, 2001. – 238 с. – Режим доступа : http://e-lingvo.net/linguistica/files/st/ln_chudinov-01.zip.
11. *Путин А. А.* Об устойчивых словосочетаниях слов в древнеанглийском языке / А. А. Путин. – Пермь : Звезда, 1974. – 224 с.
12. *Голованов Б. В.* Семантический анализ древнеанглийских глаголов со значением движения по воде и воздуху / Б. В. Голованов // Грамматические и лексико-семантические

исследования в синхронии и диахронии (на материале английского языка). – Калинин : Калининск. гос. ун-т, 1974. – С. 3–14. 13. Шваб Т. О. Еволюція концепту “героїзм” в англійській мові (на матеріалі текстів давньоанглійського, середньоанглійського та ранньомовно-англійського періодів) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Тетяна Олегівна Шваб ; Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2006. – 254 с. 14. Арутюнова Н. Д. Время: Модели и метафоры / Нина Давидовна Арутюнова // Логический анализ языка. Язык и время / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. – М. : Индрик, 1997. – С. 51–61.

ДОВІДНИКИ

15. *Euphemism* // The Encyclopedia Americana. – New York, Chicago : Americana Corporation, 1944. – Vol. 10. – p. 576.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

16. *Christ and Satan* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.georgetown.edu/labyrinth/library/oe/texts/a1.CHRIST-SA4.html>. 17. *Christ and Satan* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sunsite.berkeley.edu/OMACL/Junius/christandsatan.html>. 18. *Genesis* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.georgetown.edu/labyrinth/library/oe/texts/a1.JENESIS1.html>. 19. *Genesis A & B (New English Translation)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sunsite.berkeley.edu/OMACL/Junius/genesis.html>. 20. *The Battle of Brunanburh* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.georgetown.edu/labyrinth/library/oe/texts/a10.1.html>. 21. *The Battle of Brunanburh. Modern English Translation by John Osborne* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kami.demon.co.uk/gesithas/readings/brun_me.html. 22. *Beowulf. Diacritically marked text and facing translation* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.heorot.dk/beo-intro-rede.html>. 23. *The Battle of Maldon* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.georgetown.edu/labyrinth/library/oe/texts/a9.html>. 24. *The Battle of Maldon (a Verse Translation by Douglas B. Killings)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.georgetown.edu/faculty/ballc/oe/maldon-trans.html>. 25. *Waldere. Diacritically marked text and facing translation* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.heorot.dk/waldere-i.html>. 26. *The Battle of Finnsburh* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.georgetown.edu/labyrinth/library/oe/texts/a7.html>. 27. *The Battle Of Finnsburh. Modern English translation by Benjamin Slade* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.heorot.dk/finnsburh-i.html>. 28. *Exodus* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.georgetown.edu/labyrinth/library/oe/texts/a1.EXODUS2.html>. 29. *Exodus (New English Translation)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sunsite.berkeley.edu/OMACL/Junius/exodus.html>. 30. *The Oxford Dictionary of English Etymology* / [ed. by C. T. Onions]. – Oxford : At the Clarendon Press, 1985. – 1025 p. 31. *Judith* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.georgetown.edu/labyrinth/library/oe/texts/a4.JUDITH2.html>. 32. *Judith. Translated by Mary Savelli* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dnaco.net/%7Esirbill/Judith.htm>. 33. *Soul and Body 1* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.georgetown.edu/labyrinth/library/oe/texts/a2.3.html>. 34. *Soul and Body I. Modern English translation by Mr. Shippey* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.apocalyptic-theories.com/literature/soul1/mesoul1a.html>. 35. *Daniel* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.georgetown.edu/labyrinth/library/oe/texts/a1.DANIEL3.html>. 36. *Daniel* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sunsite.berkeley.edu/OMACL/Junius/daniel.html>.